

VACLAV VANĚČEK (Praha)

## Prace prawno-historyczne we współczesnej Czechosłowacji

Siedem roczników Czasopisma Prawno-historycznego dzieli ten artykuł od poprzedniego sprawozdania<sup>1</sup>. Okres ten przyniósł zasadnicze zmiany w charakterze i celach prac prawno-historycznych tak w Polsce, jak i w Czechosłowacji. Ten bezsporny fakt, dobrze przedstawiony, jeśli chodzi o Polskę, w artykule Michała Szczyńskiego i Jana Wąsickiego<sup>2</sup>, stanowi jedynie odbicie innego faktu, posiadającego epokowe znaczenie w dziejach naszych narodów: „Na olbrzymim terytorium, sięgającym od Szumawy i Łaby aż do Oceanu Spokojnego, dalsze narody przystąpiły za przykładem Związku Radzieckiego do budowania społeczeństwa socjalistycznego”<sup>3</sup>. W Czechosłowacji rewolucyjne przemiany rozpoczęły się w maju 1945 r. W lutym 1948 r. „zakończył się w zasadzie proces przerastania rewolucji narodowej i demokratycznej w rewolucję socjalistyczną”<sup>4</sup>. Na rok 1948 przypada ów zasadniczy zwrot w czechosłowackiej nauce prawno-historycznej, którego wyniki stara się ująć ten referat.

Postępowy odłam czechosłowackich prawników, historyków i historyków prawa uświadamiał sobie już od dłuższego czasu, jeszcze przed 1948 r., ideologiczne i metodologiczne braki dotychczasowych prac nad dziejami państwa i prawa. Uświadamiał sobie, że chodzi tutaj o ogólne braki burżuazyjnych nauk społecznych, rosące i coraz bardziej oczywiste od końca XIX i od początku XX stulecia, a osiągające punkt kulminacyjny w dobie faszystacji republiki przedmonachijskiej i w czasach tzw. protektoratu. Po 1946 r. było już jasne, że dotychczasowa produkcja naukowa prawno-historyczna nie jest w ogóle w stanie zająć choćby właściwego stanowiska wobec problemów o tak zasadniczej doniosłości, jak np. kwestia powstania państwa i początków prawa, kwestia periodyzacji dziejów państwa i prawa, kwestia

---

<sup>1</sup> Por. Vaclav Vaněček, *Chronique d'histoire du droit en Tchécoslovaquie de 1938 à 1947*, Czasopismo Prawno-historyczne, I, 1948, s. 291—305. Tytuły prac nie omówionych w niniejszym artykule, zestawia V. Procházka w niżej zamieszczonym wykazie bibliograficznym.

<sup>2</sup> Czasopismo Prawno-historyczne, t. VI, 2, 1954, s. 7—27.

<sup>3</sup> *Deset let lidově demokratického Československa 1945—1955*, (Tezy wydane przez Komitet Centralny Komunistycznej Partii Czechosłowackiej), Praha 1955, s. 37.

<sup>4</sup> Tamże, s. 17.

typów i form historycznych państwa i prawa w konkretnym zastosowaniu do rozwoju poszczególnych państw, krajów i narodów itd. O ile chodzi szczególnie o Czechosłowację, było jasne, że burżuazyjna nauka prawno-historyczna skapitulowała ostatecznie przed problemami tak zawiłymi, jak rozwój państwa i prawa w dobie husyckiego ruchu rewolucyjnego, jak kwestia stosunku państwa czeskiego do feudalnego „Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego“, jak kwestia ciągłości czeskiego bytu państwowego i istnienia prawa czeskiego, zwłaszcza w XVII i XVIII stuleciu, po 1848 r. oraz w szczególności po 1867 r. w habsburskim związku państwowym, kwestia recepcji prawa rzymskiego oraz w ogóle obcych (np. niemieckich) pierwiastków prawnych w przeszłości Czechosłowacji, kwestia dziejów państwa i prawa w Słowacji, nie mówiąc już nawet o zagadnieniach rozwoju właściwych instytucji prawnych, na przykład własności.

Pokazało się w szczególności także, iż burżuazyjna historia prawa nie zdołała w ciągu bez mała całego stulecia jej istnienia dać ogólnego — choćby i zwięzłego — obrazu przeszłości państwa i prawa u nas. Dawano co najwyżej ogólny przegląd rozwoju instytucji politycznych (tzw. prawa publicznego) w zarysie. Dotychczasowa nauka pozostawiła zwłaszcza nieopracowane rozległe dziedziny dziejów prawa prywatnego, prawa karnego i procesowego. Zagadnienia państwa i prawa w okresie husyckiego ruchu rewolucyjnego, w okresie rozkładu feudalizmu i w okresie po rozpadnięciu się Austro-Węgier były ponadto — co się stawało coraz bardziej widoczne — po prostu osnute gęstym oprzędem fałszów i zmyśleń, nie zasłużonych gloryfikacji i nieuzasadnionych potwarzy.

Jednocześnie postępowi czechosłowaccy prawnicy i historycy prawa widzieli, jak doniosłe zadania przypadają w udziale badaczom dziejów państwa i prawa w rewolucji kulturalnej, która zaczęła się również w Czechosłowacji, i jak wielkie znaczenie dla budowania socjalizmu ma właściwy, to jest prawdziwie naukowy obraz naszej przeszłości także i od strony rozwoju prawnego. Zwłaszcza w latach 1948—1950 toczyła się w szeregach czechosłowackich prawników, historyków i historyków prawa wewnętrzna walka ideologiczna, której głównym terenem były wydziały prawa wyższych uczelni. Zasady i metody materializmu historycznego i dialektycznego poczęły szerokim frontem wdzierać się zwycięsko do czechosłowackiej historii prawa. Olbrzymie zasługi ma w tej mierze nauka radziecka, której osiągnięcia w dziedzinie nauk prawnych, historii i historii prawa stały się rychło znane w Czechosłowacji po roku 1945 i dopomogły również w pracach prawno-historycznych do ostatecznego zwycięstwa postępu.

Wyrazem tego stała się zwłaszcza dyskusja na temat znaczenia prac Stalina o językoznawstwie dla naukowego opracowywania zagadnień państwa i prawa, która toczyła się w Pradze w roku 1951. Między innymi przedsta-

wiono tam, przedyskutowano i uchwalono również nowy wielki program roboczy czechosłowackich historyków prawa<sup>5</sup>.

Na wydziałach prawa czechosłowackich wyższych uczelni już na krótko przedtem zreorganizowano prace prawno-historyczne w ramach nowych katedr historii państwa i prawa lub też — z początku — katedr wspólnych dla teorii i dla historii państwa i prawa. W toku ożywionych dyskusji stworzono nowe programy, tezy i kompendia dla wykładów prawno-historycznych, które skoncentrowały się ostatnio w dwóch przedmiotach: a) w historii państwa i prawa w Czechosłowacji, b) w powszechnej historii państwa i prawa, gdzie włączono również wykłady o prawie rzymskim i kanonicznym. Wykorzystując wypróbowane podręczniki i pomoce naukowe radzieckie opracowywano nowe materiały do nauki (skrypty) dla studentów. Z natury rzeczy zreorganizowano w związku z tym również kadry pedagogiczne.

Obok wydziałów prawa wyższych uczelni, których w tym czasie było tylko dwa (wydział brneński przestał działać w roku 1950), nowym ośrodkiem czechosłowackich prawno-historycznych prac naukowych stał się od roku 1952 „Základ (Kabinet) dějív państwa i práva v ČSR“, stworzony w Pradze przy nowej Czechosłowackiej Akademii Nauk. Założenie tego zakładu najlepiej zadało kłam nieprzyjacielskim bajkom o „Niedergang“ historii prawa w Czechosłowacji, szerzonym przez część zdradzieckiej emigracji, a powtarzanym jeszcze niedawno przez zagraniczne czasopisma fachowe, skądinąd poważne<sup>6</sup>. Nieco później (w roku 1954) stworzony został „Základ nauk právních“ w Bratysławie przy Słowackiej Akademii Nauk, któremu między innymi powierzono również zadania prawno-historyczne. W roku 1955 praski „Základ dějív państwa i práva v ČSR“ począł wydawać periodyk „Právněhistorické studie“. Poszczególne zawarte tam prace wymienimy niżej, na właściwych miejscach<sup>7</sup>. Przy rozpoczęciu prac Czechosłowackiej Akademii Nauk jesienią 1952 r. doszło znowu do deklaracji programowych, mających doniosłe znaczenie także dla historii prawa. Wskazano tutaj, jak historyczny pogląd na państwo i prawo, wytworzony w XVIII wieku i na początku XIX wieku przez rewolucyjną burżuazję, począł stawać się niewygodnym dla nasyconej burżuazji od drugiej połowy XIX wieku i jak studia nad historią państwa i prawa, odkąd spełniły już dawno swoje zadanie w walce z feudalizmem, stają się teraz dla burżuazji niepożądanym i niebezpiecznym balastem, podczas gdy w tym samym czasie dla klasy robotniczej materialistyczno-historyczny pogląd na państwo i prawo stanowi podstawę ich naukowego zrozumienia, a dzisiaj stał się dla nas nieodzownym ideolo-

<sup>5</sup> Václav Vaněček, *O úkolech právních historiků*, *Právník*, r. 90, 1951, s. 279—284.

<sup>6</sup> *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 1954, Germ. Abt., s. 599.

<sup>7</sup> Por. ogólną recenzję pierwszego rocznika pióra L. Bianchiiego i K. Rebra w słowackim „Právný obzor“, r. 38, 1955, s. 628—633.

gicznym orężem w walce o socjalizm i komunizm<sup>8</sup>. Podkreślono tutaj, jak właśnie historia prawa powołana jest do tego, ażeby demaskować i piętnować błędy obiektywizmu, kosmopolityzmu i nacjonalizmu burżuazyjnego w naszej historiografii w ogóle. Wreszcie wytknięto tutaj główne kierunki prac badawczych w dziedzinie historii państwa i prawa w Czechosłowacji na najbliższy okres<sup>9</sup>.

Zadaniem politycznym o pierwszorzędnej doniosłości są systematyczne studia nad państwem i prawem republiki przedmonachijskiej (1918—1938). Trzeba demaskować republikę masarykowską, beneszowską, a potem ha-chowską jako dyktaturę burżuazji w stadium imperializmu, jej prawo jako prawo klasowe, jej sądownictwo jako aparat wymiaru klasowej sprawiedliwości, a jej instytucje konstytucyjne i administracyjne jako instytucje coraz bardziej faszystowskie. Drugie najglówniejsze zadanie to studia nad państwem i prawem w okresie husyckiego ruchu rewolucyjnego. Trzeba pokazać olbrzymie znaczenie husytyzmu w naszym życiu państwowym i prawnym od XIV stulecia. Trzeba widzieć pozytywne dzieło twórczego budownictwa husyckiego ruchu rewolucyjnego także w dziedzinie prawa i rozprawić się ze starym reakcyjnym poglądem feudalnym i burżuazyjnym, który chciał w husytyzmie dostrzegać tylko jego stronę destrukcyjną, który dopatrywał się w nim tylko pierwiastków wywrotowych, chaosu i „końca” wszelkiego życia państwowego i prawnego. Trzeba także studiować znaczenie epoki husyckiej dla postępowych tradycji naszych prawników i naszego nowego życia państwowego.

Spośród innych naglących zadań naszej historii prawa położono nacisk na studiowanie początków państwa i prawa u nas (IX—X stulecia), na studiowanie początków i dalszego rozwoju feudalnych stosunków wytwórczych oraz rozkładu feudalizmu i wystąpienia burżuazji (XVII—XVIII stulecie), przede wszystkim zaś odbicia tych wydarzeń w instytucjach politycznych i prawnych. Oprócz tego jednak wskazano też na potrzebę nowej oceny naszej dawnej produkcji naukowej z epoki kapitalizmu i feudalizmu (wraz z tzw. naukami politycznymi), a wreszcie na przejęte od poprzedniego pokolenia (Karel K a d l e c) zadanie gromadzenia dalszych materiałów naukowych dla słownika prawnohistorycznego („glosariusza”), tymczasem choćby tylko z ziem czeskich.

Trzeba przyznać, że do realizacji tego rozległego programu pracy naukowej prawnohistorycznej przystąpiliśmy zrazu z kadrami znacznie przerezedzonymi i osłabionymi liczebnie. Kilku starszych historyków prawa właśnie w tym czasie zmarło (prof. Jan K a p r a s w roku 1947, prof. Theodor S a t u r n í k w roku 1949, prof. Richard H o r n a w roku 1953). Z pozostałych historyków prawa starszego pokolenia nie wszystkich można było

<sup>8</sup> Právnik, r. 92, 1953, s. 113—114.

<sup>9</sup> Tamże, s. 114—115.

pozyskać dla pracy wedle nowego programu i w nowym kierunku. Zresztą podchodzimy dzisiaj nader krytycznie do spuścizny, jaką nam pozostawili. Nowego pokolenia doświadczonych historyków prawa — marksistów jeszcze nie było. Uzdolnieni młodzi historycy prawa bądź dopiero objęli funkcje asystentów na katedrach uniwersyteckich i zaczęli pracować w wymienionych wyżej zakładach, albo — co najwyżej — byli w stadium aspirantury. Ponadto niemal wszyscy ci nowi pracownicy byli niezmiernie przeciążeni obowiązkami pedagogicznymi na wyższych uczelniach. Ale pomimo tych wszystkich trudności nowa praca naukowa prawnohistoryczna posuwała się naprzód.

Oparcie się na poglądach materializmu historycznego i dialektycznego, które nowi, a także niektórzy starsi czechosłowaccy historycy prawa szybko sobie przyswoili, jak gdyby zwielokrotniło ich siły. Gdy tylko objaśniono należycie teoretyczne podstawy państwa i prawa, gdy tylko wiedza o funkcjach państwa i prawa w formacjach społecznych opierających się na wyzysku stała się zwykłym składnikiem politycznego wyposażenia czechosłowackich historyków prawa, i gdy tylko na tych podstawach opracowano pierwszą, choćby i niedoskonałą jeszcze, naukową periodyzację historii państwa i prawa w Czechosłowacji, przyniosło to decydujące zwycięstwo nad historią prawa okresu kapitalizmu i początek definitywnej z nią rozprawy. Czechosłowaccy historycy prawa poczęli widzieć podstawowe problemy swojej nauki w nowym, jaskrawym oświeceniu: Rzec można, iż niektóre fakty, związki i problemy historyczne pojawiły się im w ogóle po raz pierwszy w naukowym naświetleniu: dotyczy to na przykład typowego powstania państwa na naszym terytorium i zagadnienia klasowego charakteru historycznych tworów państwowych u nas w IX stuleciu; feudalnego rozdrobnienia od XI stulecia i jego przewyciężenia od XIII stulecia; zagadnienia podstaw tzw. ustroju stanowego od XV stulecia; zagadnienia miast i mieszczaństwa w czasach feudalizmu oraz ich stosunku do szlachty z jednej, a do chłopów poddanych z drugiej strony; stosunku prawnego do ziemi w czasach feudalizmu, sytuacji prawnej chłopów poddanych, renty feudalnej, oraz zagadnienia tzw. drugiego poddaństwa; odbicia rozkładu feudalizmu i wystąpienia burżuazji (od XVII stulecia) a rozwoju instytucji politycznych i prawnych; prześladowań ruchu robotniczego przez burżuazję i opanowany przez nią aparat państwowy itd.

Całe wielkie dziedziny dziejów czeskich i słowackich, zaniedbywane przez naukę burżuazyjną, poczęły się pojawiać nagle przed nimi jako dziedziny posiadające kluczowe znaczenie dla dziejów państwa i prawa. Dotyczy to w pierwszym rzędzie pierwszej połowy 15 stulecia (okresu husyckiego ruchu rewolucyjnego). Dotyczy to jednak także na przykład okresu 1918—1938, kiedy faszyzm szybko zmienia burżuazyjne instytucje polityczne i prawne, przejęte przez republikę czechosłowacką. A dotyczy to również

i okresu rozkładu pierwotnej słowiańskiej wspólnoty rodowej u nas w IV—VIII stuleciu naszej ery, kiedy na naszych ziemiach wytwarzają się wstępne warunki powstania państwa i prawa.

Obok opanowania materializmu historycznego i dialektycznego również planowość pracy umożliwia czechosłowackim historykom prawa w latach 1948—1955 rychłe wypełnienie niektórych najbardziej naglących, a po większej części zupełnie nowych zadań. Było zjawiskiem wielce charakterystycznym i znamienym dla wypełnienia podstawowych zadań, że na większości głównych odcinków pracy można było posuwać się naprzód jednocześnie w dwóch kierunkach: z jednej strony opracowywano planowo poszczególne najdonioślejsze zagadnienia częściowe, z drugiej — lecz także jednocześnie — próbowano dać syntetyczne obrazy poszczególnych wielkich okresów historii państwa i prawa w Czechosłowacji lub wręcz całokształtu tych dziejów. Jest rzeczą jasną, że każdy taki obraz ogólny jest — tym bardziej w dzisiejszej sytuacji — tylko tymczasowy, że trzeba go wciąż na nowo uzupełniać i korygować na podstawie badań nad zagadnieniami częściowymi. Jest jednak rzeczą również jasną, że badania częściowe nad zagadnieniami szczegółowymi nie mogą być prowadzone pomyślnie, a nawet po prostu nie mają sensu, jeśli się nie ma stale na oku obrazu ogólnego, którego częściami składowymi stać się muszą ostatecznie wyniki studiów częściowych. Także i w Czechosłowacji przejawiał się pożyteczny charakter prac syntetycznych, choćby i wstępnych, które już w toku pracy dostarczają szerszego poglądu na studiowaną epokę.

Pierwsze ogólne zarysy dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji opracowywano już od roku 1950, a to dla potrzeb nauczania na wyższych uczelniach, wykładów i egzaminów (Halaxa, Vietor, Vaněček). W większości nie ukazywały się nawet drukiem, lecz były tylko powielane jako „skrypty“ uniwersyteckie. Jednakże już w roku 1954 napisany został dla potrzeb pedagogicznych zarys ogólny, który ukazał się drukiem w roku 1955 i określony został jako „tezy dla podręcznika“, aczkolwiek poszczególne jego części znacznie już wykraczają poza ramy zwykłych „tez“<sup>10</sup>. Nowy sposób ujmowania przedmiotu widać tu przede wszystkim w konsekwentnym stosowaniu pojęć marksistowskich i periodyzacji materialistyczno-historycznej. Książka obejmuje materiał od pradziejów aż do końca ustroju kapitalistycznego.

Starano się tutaj nie tylko zwięźle ująć rozwój aparatu państwowego, lecz także dać obraz najtypowszych instytucji prawa rodzinnego, majątkowego, karnego i procesowego w każdej epoce. Z natury rzeczy wiele rozdziałów tych tez stanowi jedynie ramy, czekające dopiero na wypełnienie.

<sup>10</sup> Václav Vaněček, *Krátké dějiny státu a práva v Československu*, Statní pedagogické nakladatelství, Praha 1955, ss. 342. Upřednio wyszły drukiem jako praca przygotowawcza tegoż autora *Doplňková skripta k dějinám státu a práva v ČSR*, Praha 1953, ss. 88.

Treści do ich wypełnienia dostarczyć mogą wyłącznie wyniki systematycznych studiów nad poszczególnymi zagadnieniami i kompleksami zagadnień.

Tymczasem w latach 1948—1955 zwiększaliśmy planowo naszą wiedzę głównie o pięciu kompleksach zagadnień: o powstaniu państwa i prawa u nas, o państwie i prawie w czasach husyckiego ruchu rewolucyjnego, o rozwoju prawa w rozkładającym się ustroju feudalnym, o dziejach prawnych republiki przedmonachijskiej, wreszcie o dorobku starszej literatury prawniczej i prawnohistorycznej, wraz z jej oceną. Przy tym, jak to zaraz zobaczymy, nie udało się dotąd skoordynować całej pracy prawnohistorycznej, nawet i w dziedzinie historii prawa w Czechosłowacji. Przeciwnie, wiele prac ukazuje się wciąż jeszcze mniej lub więcej żywiołowo, niezależnie od jakiegokolwiek planu, zwłaszcza w dziedzinie powszechnych dziejów prawa.

O problematyce powstania państwa i prawa w Czechosłowacji napisano już w 1949 r. z nowego punktu widzenia pracę<sup>11</sup>, która znalazła szczególnie żywy oddźwięk, także w Polsce. Niezależnie od tego, iż oznacza ona zasadniczą rewizję starszych prac autora z punktu widzenia materializmu historycznego i dialektycznego, była to pierwsza prawnohistoryczna książka marksistowska w Czechosłowacji w ogóle. Niektóre jej konstrukcje (np. „podgrodzia”) zapuściły już jak się zdaje, mocne korzenie w nauce czeskiej<sup>12</sup>. Powstanie hegemonii Przemysłidów nad całym obszarem Czech ustala się w tej książce na lata 872—873. Dla wieku X wykazano tutaj już silne państwo przemysłowskie z ośrodkiem w Pradze, które — na starszych podstawach gospodarczych — przejęło również większą część spuścizny po morawskich Mojmirowiczach. Tak zwane państwo Samona z pierwszej połowy VII stulecia zakwalifikowano tutaj jako przedpaństwowy związek plemion. Stawia się tutaj tezę, że od IX stulecia można już mówić u nas o państwie wczesnofeudalnym, co w szczególności dotyczy również państwa morawskiego. Słuszność swoich konstrukcji autor sprawdził też później w oparciu o szersze związki porównawcze, do czego dało mu sposobność omówienie nowej książki H. Łowmiańskiego<sup>13</sup>.

Specjalne studium prawnohistoryczne o państwie morawskich Mojmiro-

<sup>11</sup> Václav Vaněček. *Prvních tisíc let (Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů)*, Praha 1949, ss. 162. Recenzję dało Czasopismo Prawno-historyczne, t. V, 1953, pióra W. Hejnasza. Dwie części tej książki publikowane były w czasopismach polskich: *Les družiny (gardes princières) dans les débuts de l'État tchèque*. Czasopismo Prawno-historyczne, t. II, Poznań 1949; *Staré Čechy 8—9 stol.*, Slavia Antiqua II, Poznań 1949.

<sup>12</sup> Por. B. Horák — D. Trávníček, *Tak zvaný geograf Bavorský*, Rozprawy CSAV, seria SV, nr 2, Praha 1956.

<sup>13</sup> Henryk Łowmiański, *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953, recenzja Václava Vaněčka (po francusku) w czasopiśmie *Byzantinoslavica*, t. XVI/2, Praha 1955, s. 331—347.

wiczów, zwanym potocznie „państwem wielkomorawskim“ spróbował napisać ostatnio Jaromír Hlavsa<sup>14</sup>. Niestety obok wielu trafnych spostrzeżeń wkradły się tam i pewne omyłki, nieporozumienia i niedokładności. Fantastyczny charakter ma zwłaszcza twierdzenie autora o jakiejś morawskiej „prawdzie“ — kodeksie prawa miejscowego z IX stulecia<sup>15</sup>, nie oparte na żadnych konkretnych przekazach.

Natomiast bardzo doniosły przyczynek do prawnych dziejów okresu wielkomorawskiego stanowią dwa artykuły J. Vašicy, zajmujące się stroną prawną misji Cyryla i Metodego. Pierwszy z nich przyniósł przed pięciu laty<sup>16</sup> tezę, iż tzw. *Zakon sudnyj ljudem*, uważany dotąd za pomnik starobułgarski, stanowi podręcznik sądowy, zestawiony dla Moraw przez Konstantego (Cyryla) z przetłumaczonych przepisów karnych bizantyjskiej *Eklogi* oraz z niektórych przepisów prawa zachodniego. Drugi artykuł, obszerniejszy, wykazuje szczegółowo, że słowiański przekład zbioru praw (nomokanonu) Jana Scholastyka jest późniejszym nieco dziełem Metodego, wykazującym ślady prastarej czeskiej terminologii prawnej, zachowanej w Czechach po części jeszcze przez długi czas w epoce feudalnej<sup>17</sup>. Wspomniany wyżej artykuł Hlavsy nie brał niestety zupełnie pod uwagę studiów Vašicy.

Zagadnienie rozkładającej się wspólnoty pierwotnej nie tylko u Czechów i Słowaków, lecz także u Polaków, starał się rozwikłać H. Bulín<sup>18</sup>. Zupełnie do przyjęcia jest jego nie nowa zresztą teza, że istniały tutaj przedpaństwowe „sądy“, które orzekały na podstawie starych norm obyczajowych. Bulín zgromadził w tej sprawie szereg dowodów z dotychczasowej literatury, którą jednak sam mógł wzbogacić tylko w bardzo niewielkim stopniu.

W nadchodzących latach trzeba będzie koniecznie pogłębić jeszcze znacznie badania na tym odcinku. Odkrycia archeologiczne, poczynione na Morawach w roku 1955, podobnie jak wykopaliska w Czechach z lat 1949—1954 domagają się nagłego interpretacji fachowej z punktu widzenia dziejów państwa i prawa. Potrzebna jest interpretacja realna, sumienna, a zwłaszcza biorąca pod uwagę związki porównawcze, słowiańskie i germańskie. Na horyzoncie pojawia się obecnie koncepcja pewnej ciągłości życia państwowego i politycznego na naszych ziemiach od na wpół niewolniczych Celtów

<sup>14</sup> Jaromír Hlavsa, *Velkomoravská říše — ranofeudální stát*. Právnické štúdie III-4, Bratislava 1955, s. 527—550.

<sup>15</sup> Por. zdanie autora: „Nie może wszak być wątpliwości(!) co do tego, że jakiś podobny kodeks istniał również na naszych ziemiach, nawet jeśli nie był utrwalony na piśmie, lecz snąć przekazywany ustnie“. (Tamże, s. 543).

<sup>16</sup> J. Vašica, *Origine cyrilo-methodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnyj ljudem“*. Byzantinoslavica XII, Praha 1951, s. 154—174.

<sup>17</sup> Tenże, *Metodějův překlad nomokanonu*, Slavia XXIV, Praha 1955, s. 9—41.

<sup>18</sup> H. Bulín, *K dnešnímu stavu bádání o předstátních „soudech“ u Slovanů v zemích českých a polských*, Česko-polský sborník vědeckých prací, I, 1955 s. 45—66.

i wdarcia się niewolniczego imperium rzymskiego przez księstwa plemion germańskich u nas aż do Awarów i do ostatecznego zwycięstwa politycznych tworców słowiańskich (u nas w VII—VIII stuleciu), które w IX stuleciu zrodziły już rzeczywiste państwa wczesnofeudalne, przemysłowe (w Czechach) i mojmirowskie (na Morawach i w Słowacji). O ile chodzi o przedpaństwowe normy okresu IV—VI stulecia oraz o najstarsze prawo stulecia IX i X, jest rzeczą niezbędną przeanalizować ściśle naukowo wszystkie dostępne przekazy źródeł współczesnych. Trzeba tutaj użyć metody ocen wstecznych w oparciu o stan rzeczy z XI—XIV stulecia, a wreszcie także metody porównawczej, i to nie tylko w oparciu o materiał słowiański, lecz także germański, romański (Italia, Francja) oraz bizantyjski, jak to dobrze wykazały studia Vašicy.

Powoli, ale za to bardziej systematycznie, rozwijała się w ubiegłych pięciu latach praca nad dziejami państwa i prawa w okresie husyckiego ruchu rewolucyjnego. Zwracaliśmy już uwagę, że od końca roku 1952 studia nad tymi zagadnieniami były planowane przez „Zakład dziejów państwa i prawa ČSR” przy Czechosłowackiej Akademii Nauk. Także na tym częściowym odcinku dała dobre wyniki metoda jednoczesnego posuwania się naprzód w dwóch kierunkach: z jednej strony starano się wstępnie, w ujęciu marksistowskim, ogarnąć całość naszej dotychczasowej wiedzy na ten temat<sup>19</sup>, z drugiej strony podjęto szereg drobnych studiów specjalnych.

Autorem tych prac specjalnych jest po większej części Jerzy Kejř, młody pracownik Zakładu, przyswajający sobie pomyślnie metodę materializmu historycznego i dialektycznego. Wysiłki jego zmierzają zarówno do poznania ideologii husyckiej w dziedzinie prawa i wiedzy o państwie, jak też do naświetlenia husyckiej rewolucyjnej praktyki prawnej. Popiera te wysiłki krytyka, która domaga się od Kejřa ostrzejszego klasowego pojmowania zjawisk historycznych oraz w ogóle bardziej konsekwentnego stosowania materializmu historycznego. Jeśli chodzi o poznawanie husyckiej ideologii prawniczej, dano już doniosłe przyczynki zwłaszcza do husyckiej walki z teorią formalnych dowodów sądowych<sup>20</sup>, której bronił kościół oficjalny, oraz do objaśnienia postępowych poglądów Jana Husa na funkcję prawa i prawników w społeczeństwie<sup>21</sup>. Jeśli chodzi o drugie wymienione zagadnienie, objaśniono stosunek husyckiej praktyki rewolucyjnej do prawa XIV stulecia<sup>22</sup>, przedstawiono walkę o formę państwa w czasach rewolucji hu-

<sup>19</sup> Václav Vaněček, *Stát a právo v husitském revolučním hnutí*, Právník, r. 91, 1952, s. 260—284. W nowej redakcji włączono do *Krátkých dějin...*, jw., s. 91—122.

<sup>20</sup> Jiří Kejř, *Dvě studie o husitském právnictví*, Rozpravy ČSAV, seria SV, nr 5, Praha 1954, ss. 76.

<sup>21</sup> Tenże, *Mistr Jan Hus o právnictví*, Právněhistorické studie, I, 1955, s. 83—98.

<sup>22</sup> Tenże, *O manželském právu Husitů*, Právník, 92, 1953, s. 50—58.

syckiej między zwolennikami i przeciwnikami monarchii<sup>23</sup>, a wreszcie przygotowana została do druku obszerna praca Kejřa, która na podstawie materiału archiwalnego daje barwny obraz husyckiego życia prawnego w jednym z najważniejszych miast czeskich, w Kutnej Horze, która znajdowała się od 1421 r. w rękach husytów.

W nowym, przerobionym i rozszerzonym wydaniu ukazało się oprócz tego starsze (pierwotnie z roku 1948) studium Foustki, analizujące filozofię Chelczyckiego<sup>24</sup>, który — jak się obecnie pokazuje — był także z punktu widzenia dziejów teorii politycznej rzecznikiem umiarkowanego skrzydła Husytów, tzw. opozycji mieszczańskiej.

Ogromny wpływ husytyzmu na czeskie życie państwowe i prawne nie ogranicza się do XV stulecia, lecz trwa przez całe XVI stulecie, aż do roku 1620. Zasadnicze znaczenie mają w tej „stanowej” epoce stosunki polityczne trzech głównych stanów: z jednej strony panów i rycerzy (szlachty), z drugiej — miast królewskich. Od czasu do czasu stosunki te znajdują charakterystyczny wyraz we współczesnym ustawodawstwie. Pracownik katedry dziejów państwa i prawa na wydziale prawa Uniwersytetu Karola [w Pradze — przyp. red.], Karol Malý, postawił sobie przeto zadanie zanalizowania tzw. umowy świętowaclawskiej z roku 1517, doniosłego dokumentu rozgrywek politycznych między szlachtą i miastami w Czechach<sup>25</sup>. Jednocześnie zaś aspirant tejże katedry M. Doležal kończy obszerniejsze studium o sytuacji prawnej chłopca czeskiego w XVI stuleciu. Rzecz oczywista na odcinku dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji w epoce husyckiej i pohusyckiej (1400—1620) oczekuje jeszcze czechosłowackich historyków prawa mnóstwo bardzo poważnych zagadnień. Tak na przykład trzeba będzie opracować zmiany, jakie przyniósł ruch rewolucyjny w administracji państwowej, w sądownictwie, szczególnie w prawie karnym, w prawie majątkowym, w prawie rodzinnym itd. Trzeba będzie przestudiować prawo szlacheckie (tzw. ziemskie) i prawo miejskie XV—XVI stulecia w ich wzajemnej zależności. Osiągnięcia rewolucji — choćby tylko czasowe — trzeba będzie należycie skonfrontować z sytuacją bezpośrednio je poprzedzającą, a zatem z prawem ziemskim i miejskim z końca XIV stulecia. Trzeba też będzie nieodzownie odróżnić rozwój stosunków w Czechach z jednej, a w pozostałych ziemiach korony czeskiej (przede wszystkim na Morawach) z drugiej strony. Musimy uzyskać o wiele jaśniejszy niż dotąd obraz prawa rewolucyjnego Tabora i innych husyckich miast i związków. „Gminy”, które były podstawą

<sup>23</sup> Tenže, *Boj o státní formu v husitském revolučním hnutí*, Právněhistorické studie, II, 1956, s. 130—171.

<sup>24</sup> R. N. Foustka, *Petra Chelčického názory na stát a právo*, Acta Universitatis Carolinae, Juridica, I, 1955, ss. 72.

<sup>25</sup> K. Malý, *Smlouva svatováclavská*, Universitas Carolina. Philosophica, 1—2, 1955, s. 195—218.

organizacji publicznej husyckiego ruchu rewolucyjnego, musimy sobie naświetlić o wiele dokładniej niż dotąd — na tle rozwoju nauk politycznych wieków średnich. Trzeba objaśnić bez reszty poszczególne kategorie gmin, ich wzajemne stosunki i funkcje. Cztery artykuły praskie, wspólny program minimalny wszystkich odłamów husyckich i przez pewien czas podstawowa ustawa państwa czeskiego, domagają się szczegółowego marksistowskiego rozbioru monograficznego, i to zarówno z wzięciem pod uwagę późniejszych odbić tego husyckiego programu (kompaktaty bazylejskie) jak i późniejszych jego losów w ustawodawstwie państwa czeskiego przed Białą Górą.

Zadanie o niezwyklej zgola doniosłości politycznej stanęło przed czechosłowackimi historykami prawa w dziedzinie studiów nad końcowym okresem panowania kapitalizmu na ziemiach dzisiejszej Czechosłowacji, zaczynającym się od roku 1918. Prawda o tym okresie — zwłaszcza o tzw. republice przedmonachijskiej — była przez publicystykę burżuazyjną przesłanianą w sposób szczególnie wyrafinowany, tak że obecnie potrzeba wielkiego wysiłku historyków, ażeby uzyskać godny zaufania obraz naukowy ówczesnych stosunków. Powinnością historyków państwa i prawa jest zwłaszcza rozbicie legendy o „niezawisłości“ ówczesnej republiki czechosłowackiej, zadanie kłamu baśniom o ówczesnej burżuazyjnej demokracji „humanistycznej“ i ukazanie, przeciwnie, z jednej strony wysługiwanie się imperialistom zachodnim przez republikę burżuazyjną, z drugiej — odsłonięcie bestialskiego oblicza faszyzmu, który także i w Czechosłowacji w tym okresie rozpoczął swoje rządy pod osłoną Masaryka i Benesza. Typowo imperialistyczny stosunek burżuazji czeskiej do Słowacji i do ówczesnej „Rusi Podkarpackiej“ (Ukrainy Zakarpackiej) oraz odbicie tego w prawie stanowią dalszy przedmiot badań prawno-historycznych nad tym okresem, podobnie jak administracyjne i sądowe prześladowania rewolucyjnego ruchu robotniczego.

Także i w związku z tym tematem wolno stwierdzić, iż jednocześnie ze studiami szczegółowymi o daleko posuniętej specjalizacji poczyniono próby opracowań zawierających wstępny zarys ogólny, choćby tymczasem biorąc pod uwagę jedynie rozwój państwa bądź też prawa państwowego i administracyjnego.

Pierwszą taką próbę podjął Miroslav Cihlář w pracy, która zgodnie z tytułem zajmowała się wprawdzie wyłącznie rozwojem administracji<sup>26</sup>, lecz która jednakże dawała w swej istocie syntetyczny pogląd na cały okres 1918—1945. Pomimo niedostatku systematyczności i niektórych innych usterek, książka Cihlářa oznaczała w chwili swego ukazania się wielki krok naprzód w dziedzinie studiów nad republiką przedmonachijską. Nie należy co prawda ukrywać, że pewne partie książki Cihlářa, zajmujące się czasami

<sup>26</sup> Miroslav Cihlář, *K vývoji státní správy v ČSR*, I, Praha 1953, ss. 440.

przed pierwszą wojną światową, poczynając już od wieku XVI, mają charakter kompilacyjny tak że mogły one mieć w najlepszym razie znaczenie popularnonaukowe. Ponadto jednak w tych partiach znaleźć można szereg nieporozumień i omyłek. Druga próba — niemal jednoczesna — dania ogólnego poglądu na rozwój burżuazyjnej republiki czechosłowackiej wyszła spod pióra Bedřicha Rattíngera<sup>27</sup>. W przeciwieństwie do książki Cihlářa nie ma tutaj partii sięgających do epoki feudalnej albo do rozwoju stosunków w kapitalistycznych Austro-Węgrzech, a które narażałyby się na niebezpieczeństwo dyletanckiego opracowania tych oddalonych czasowo materiałów. Autor słusznie ogranicza się w zasadzie do systematycznego podania profilów rozwojowych najważniejszych instytucji prawa państwowego Czechosłowacji z okresu 1918—1938 i to zadanie rzeczywiście mu się powiodło. Czytelnik znajdzie w książce Rattíngera właściwe, pod względem historycznym godne zaufania, a pod względem prawniczym ściśle wiadomości o najważniejszych instytucjach politycznych i najdonioślejszych ustawach republiki przedmonachijskiej. Szczególnie trzeba podkreślić, że Rattínger opracował również nieopublikowany dotąd materiał archiwalny. Praca ta stanowi bardzo ważny przyczynek do przyszłego ogólnego obrazu dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji.

Spśród studiów szczegółowych zajmujących się zagadnieniami państwa i prawa w przedmonachijskiej Czechosłowacji trzeba szczególnie zwrócić uwagę na czeskie prace Housera oraz na słowackie prace Vietora i Bianchiego. Jaroslav Houser, pracownik praskiego „Zakładu dziejów państwa i prawa w CSR“, wyjaśnił przede wszystkim — nawiązując do wyników radzieckich prac naukowych — jak doszło po roku 1918 do przyłączenia tzw. Rusi Podkarpackiej do Republiki Czechosłowackiej i ukazał kolonialną sytuację tego obszaru w ramach imperialistycznej Czechosłowacji<sup>28</sup>. Z okazji trzydziestolecia wydania osławionej „ustawy o ochronie republiki“ z roku 1923 Houser napisał następnie studium, które odsłania rzeczywisty charakter tej ustawy, jednego z najskuteczniejszych narzędzi dyktatury burżuazji w Czechosłowacji<sup>29</sup>. Dwa artykuły Houser poświęcił omówieniu polityki ustępstw burżuazji czeskiej w rewolucyjnych warunkach 1918—1920 r., kiedy masy czechosłowackiego ludu pracującego oszukiwano celowo obietnicami stopniowego uspołecznienia, przy czym szczególnie perfidną rolę grali zdra-

<sup>27</sup> Bedřich Rattínger, *Nástin ústavního vývoje předmnichovské republiky* (Wykłady wygłoszone na wyższej szkole partyjnej przy Komitecie Centralnym Komunistycznej Partii Czechosłowacji), Praha 1954, s. 136.

<sup>28</sup> Jaroslav Houser, *Zakarpatská Ukrajina a buržoasní předmnichovská republika*, Právník, r. 91, 1952, s. 565—575.

<sup>29</sup> Tenże, *K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky*, Právník, r. 92, 1953, s. 499—512.

dzieccy przywódcy oportunistycznej socjaldemokracji<sup>30</sup>. W ostatnich czasach Houser poświęcił się systematycznym studiom nad dziejami prawa pracy w ziemiach czeskich i w Słowacji, poczynając od likwidacji feudalizmu w 1848 r.<sup>31</sup> Trzon pracy stanowić będzie jednak znowu omówienie rozwoju w okresie od 1918—1945 r.

Leonard Bianchi, młody pracownik „Zakładu nauk prawnych” przy Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie, opublikował w ciągu ubiegłych dwóch lat kilka prac, które zajmują się badaniem klasowego charakteru aparatu państwowego oraz sądowym i administracyjnym prześladowaniem ruchu robotniczego w burżuazyjnej Czechosłowacji. Jak poprzedni autor, tak i L. Bianchi pracuje metodą konsekwentnie marksistowską i opiera się na oryginalnych materiałach uzyskanych w toku studiów archiwalnych<sup>32</sup>.

Jeden z najważniejszych przyczynków do dziejów państwa i prawa w republice przedmonachijskiej dał M. Vietor, docent wydziału prawa uniwersytetu w Bratysławie, przez swoją monografię<sup>33</sup> o Słowackiej Republice Rad z czerwca 1919 r. Szersza opinia publiczna wiedziała dotąd o tym niezmiernie doniosłym zjawisku politycznym stosunkowo niewiele. M. Vietor zgromadził rozległy, po części zupełnie dotąd nieznany materiał i starał się omówić rewolucyjne powstanie i działalność proletariackiej słowackiej republiki radzieckiej w szerokim związku z rozpadem monarchii habsburskiej, z powstaniem Republiki Czechosłowackiej, powstaniem węgierskiej republiki radzieckiej i kontrrewolucyjnej walki z węgierską republiką radziecką. Jako historyk prawa Vietor zwrócił szczególną uwagę na organizację słowackiej republiki radzieckiej i na całą rozległą działalność jej szybko powstającego aparatu państwowego. Opracowanie swoje uzupełnił szeregiem załączników dokumentarnych, po większej części dotąd niepublikowanych.

Książka Vietora wywołała szeroką dyskusję wśród autorów słowackich,

<sup>30</sup> Tenže, *Krach reformistické postupné socialisace v předmnichovské republice*, Právník, r. 93. 1954, s. 598—609; *Osud socialisačních slibů v předmnichovské republice*, Právně-historické studie, I, s. 27—55.

<sup>31</sup> Por. tegoż, *K počátkům pojištění za kapitalismu v českých zemích*, Právněhistorické studie, II, 1956, s. 5—27. W tym związku wspomnijmy również o pracy Zdeňka Popela, *Boj dělnictva o sociální pojištění v době předmnichovské republiky*, Praha 1953.

<sup>32</sup> Leonard Bianchi, *Súdna perzekúcia robotníckého hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky*, Bratislava 1955, ss. 140; tenže, *Triedne zloženie porotcov a kmetov predmnichovskej republiky na Slovensku*, Právnické štúdie, II-4, Bratislava 1954, s. 615—680; tenže, *Porotcovia a kmet'ovia v českých krajinách za roky 1930—1938*, Právněhistorické štúdie, II (w druku); tenže, *Odburávanie zhromažďovacieho práva za predmnichovskej republiky*, Právnické štúdie, I, Bratislava 1952; tenže, *Uznik organov samosprávy a ich postavenie v štátnom aparáte buržoáznej ČSR*, Právnické štúdie, II-3, Bratislava 1954.

<sup>33</sup> Martin Vietor, *Slovenská sovietska republika v r. 1919, Príčiny jej vzniku a jej vplyv na ďalší vývoj robotníckeho hnutia v ČSR*, Bratislava 1955, ss. 406.

węgierskich i czeskich. Obok wypowiedzi pochlebnych (F. M a r k u s, Węgry, oraz F. D. P ó r, Praga) wysuwa się ostatnio przeciwko opracowaniu Vietora także poważne zarzuty (M. D z v o n i k, Bratysława). Kwestionuje się zwłaszcza, że autor niedostatecznie wgłębił się w doniosłą problematykę związaną z tematem, że w szczególności niedostatecznie rozwinął naukę o dyktaturze proletariatu i że nie odważył się na sformułowanie wniosków końcowych, które już przed nim zarysował G o s i o r o v s k ý, a mianowicie, że Słowacka Republika Rad pojmowana była błędnie jako wyłącznie słowacki, nie zaś czechosłowacki twór polityczny, i że nie uwzględniono w niej należycie postulatu nieodzownego związku (sojuszu) robotników i chłopów<sup>34</sup>. Dyskusja o książce Vietora trwa wciąż jeszcze nadal. Z zastrzeżeniem jej dalszego przebiegu można powiedzieć, że M. Vietorowi jako wybitnemu przedstawicielowi słowackich historyków prawa przyznać trzeba zasługę pierwszego szczegółowego prawno-historycznego opracowania tematu dotąd pomijanego, a przecież tak doniosłego, w oparciu o nieznany dotąd materiał; a ponadto i zasługę dania podniety do ożywionej i płodnej dyskusji historycznej i prawno-historycznej.

Spośród zagadnień okresu 1918—1938, które trzeba będzie jeszcze długo i wciąż głębiej badać, szczególnie ważna jest sprawa f a s z y z a c j i masarykowskiej pseudodemokracji. Do studiów już opublikowanych<sup>35</sup> przybędzie w tej dziedzinie w najbliższych latach szereg dalszych, które obecnie są dopiero w przygotowaniu i które zreferować będzie można zbiorowo w przyszłości.

Czescy i słowaccy historycy prawa zdają sobie w całej pełni sprawę z tego, jak naglące jest zadanie możliwie najszerszej rozbudowy prac badawczych nad państwem i prawem w czasach kapitalizmu, a zwłaszcza w dobie republiki przedmonachijskiej. Wiedzą, że jest to zadanie o pierwszorzędnym znaczeniu politycznym, że jego główny sens tkwi w dopomaganiu do usunięcia burżuazyjnych przeżytków ze świadomości ludzkiej i tym samym w bezpośrednim przyczynianiu się do budowy socjalizmu. Dotychczas zaniedbano — zwłaszcza skutkiem braku odpowiednich kadr — studia nad zmianami, jakie w ostatniej fazie panowania burżuazji w Czechosłowacji dokonały się w dziedzinie prawa cywilnego, karnego i procesowego, aczkol-

<sup>34</sup> Podobne zarzuty stawia się innej pracy Vietora, która powstała w związku z przytoczoną wyżej książką *Problem vedúcej sily v slovenskej sovietskej republike r. 1919*, Právněhistorické studie, Praha 1955, s. 7—22.

<sup>35</sup> L. L i p s c h e r, *Nástup fašistickej diktatury v předmnichovskej republike vo svetle spisov Klementa Gottwalda*, Právny obzor, r. 36, Bratislava 1953; J. H o u s e r — V l. R ů ž i č k a, *Nezaměstnanost inteligence v předmnichovské republice*, Právněhistorické studie, I, Praha 1955, s. 57—80; E. K u č e r a — Z. K u č e r o v á, *O agrárnícký stát*, Praha 1955, ss. 194 (spotkało się ze słuszną oceną krytyczną) i in.

wiek i tutaj można dokonać cennych odkryć. Wszystko to trzeba będzie uzupełnić w nadchodzących latach.

Doniosłym, jednakże wielce niełatwym zadaniem nowej, marksistowskiej historii prawa w Czechosłowacji jest naukowa ocena dotychczasowych prac historycznych, a zwłaszcza prawnohistorycznych, przede wszystkim zaś prac z doby rządów burżuazji. Także i w tej dziedzinie równoległe do studiów szczegółowych przebiegały próby szerokiego, wstępnego opracowania o charakterze ogólnym, syntetycznym<sup>36</sup>. Przeciwno tym próbom podniesiono jednakże takie zastrzeżenia, iż cała dalsza praca w tej dziedzinie uległa zahamowaniu. W szczególności zarzucono, że nie ma potrzeby wyciągać z kurzu zapomnienia wielkości prawniczych starego świata, zwłaszcza skoro po większej części chodzi o prawników, którzy bezpośrednio służyli rządzącej garstce wyzyskiwaczy<sup>37</sup>. Wytykano książkę niewłaściwą, nazbyt przychylną ocenę działalności dawnych prawników. Natomiast z pozytywnym przyjęciem spotkały się prace B o u r y, które zajmują się stroną filozoficzną niektórych typowych właściwości prac prawników burżuazyjnych oraz poglądami na państwo i prawo w czeskim ruchu robotniczym z czasów austriackich<sup>38</sup>.

Szczególną uwagę poświęcili czescy i słowaccy historycy prawa niektórym ważnym zjawiskom czeskiej historiografii prawa z doby kapitalizmu. Doprowadziło ich do tego nie tylko pytanie, jaką wartość mają dla nas dotąd wyniki pracy poprzednich pokoleń historyków prawa, ale i szersze zagadnienie kulturalnej spuścizny przeszłości oraz ewentualnych tradycji postępowych w czeskiej i słowackiej historii prawa. Tutaj wymienić należy podjętą w roku 1952 próbę marksistowskiej oceny rozległej spuścizny znanego prawnika sławisty Karola K a d l e c a<sup>39</sup> oraz grupy czeskich historyków prawa z lat sześćdziesiątych minionego stulecia<sup>40</sup>. Nie można twierdzić, ażeby w obu

<sup>36</sup> Václav Vaněček, *České právnictví za kapitalismu*, Praha 1953, ss. 184.

<sup>37</sup> Ten sam zarzut spotkał V. K n a p p a za jego artykuły: *Antonín Randa*, Sborník prací k 75. narozeninám Zdeňka Nejedlého, Praha 1953; *Uědecký vývoj Antonína Randy*, Právník, r. 92, 1953.

<sup>38</sup> F. B o u r a, *K filosofickým základům objektivismu a kosmopolitismu v naší právní vědě*, Praha 1953; *Naši průkopníci socialismu v boji proti buržoaznímu státu a právu*, Právník, r. 93, 1954.

<sup>39</sup> M. V i e t o r, *Kritické poznámky k článku K. Kadleca „O staré ústave uhorskej“*. Právnícke štúdie I, Bratislava 1953; por. dalej przyczynki V a n ě č k a, L a k a t o š a (ten nazbyt jednostronny) i D o l e ž a l a do tegoż tematu w Právník, r. 91, 1952, s. 427—437 i 500—506, — O osobowości K a d l e c a por. obecnie także i korespondencję, publikowaną właśnie przez J. P o g o n o w s k i e g o, Česko-polský sborník, I, 1955, s. 550—554. — Bardzo przychylną wzmiankę poświęca Kadlecowi ostatnio Zdeněk Nejedlý, *Dějiny národa českého*, II, 1955, s. 90.

<sup>40</sup> Václav Vaněček, *Uelká doba české právní historie*, Sborník k 75. narozeninám Zdeňka Nejedlého, Praha 1953, s. 575—589.

tych sprawach osiągnięto jednoznacznie negatywny, albo (w drugim przypadku) jednoznacznie pozytywny wynik.

Przypomnijmy w tym związku także próbę nieco szerszego, ogólnego wytknięcia linii zjawisk postępowych w przeszłości czeskiego państwa, prawa i życia prawnego<sup>41</sup>. Można wyrazić nadzieję, że w nadchodzących latach czescy i słowaccy historycy prawa powrócą znowu — na wyższym szczeblu swego ideologicznego wyposażenia — do rozwiązywania wszystkich tych zagadnień, i że w sposób należyte naukowo zbadana zostanie historia literatury prawniczej na ziemiach czeskich i w Słowacji, i to zarówno kapitalistycznej, jak i feudalnej<sup>42</sup>, ewentualnie łącznie z dziejami nauk politycznych w Czechosłowacji. Winniśmy to nie tylko swojej nauce i jej dziejom, ale i dziejom czeskiej i słowackiej kultury narodowej w ogóle.

Dopiero w końcu 1954 r. zwiększenie liczby pracowników „Zakładu dziejów państwa i prawa w ČSR“ przy Czechosłowackiej Akademii Nauk umożliwiło podjęcie planowych studiów także i nad jednym z najmniej wyjaśnionych okresów w dziejach państwa i prawa w Czechosłowacji. Jest to okres pomiędzy wojną trzydziestoletnią a rokiem 1848. Wiadomo nam, że w tym czasie rozegrał się również i na obszarze Czechosłowacji proces rozkładu feudalizmu i wystąpienia burżuazji, wszelako szczegółowe odbicie tego procesu w rozwoju prawa nie jest dotąd znane. Jako pierwsze zadanie częściowe, którego wyniki pozwoliłyby posunąć się dalej na terenie tej problematyki, wybrano studia nad ustrojem prawnym produkcji manufakturowej<sup>43</sup>. Wynikło stąd doniosłe stwierdzenie, że manufaktura w XVIII stuleciu traci swój pierwotny charakter patrymonialny i że akumulacja kapitału kupieckiego w rękach przedstawicieli nieszlacheckich klas społecznych powoduje do życia manufakturę o charakterze mieszczańsko-przedsiębiorczym, którą znamionuje już nie monopol produkcyjny i handlowy na zasadzie indywidualnego przywileju (*privativum*), lecz prosta koncesja rządowa w ramach nowych, ogólnopaństwowych, powszechnych przepisów prawnych.

Jako dalsze zadania częściowe mieszczące się w ramach tej problematyki, ustalono studia nad ustrojem prawnym pracy najemnej w stuleciach od XVI do XVIII<sup>44</sup>, dalej studia nad początkami prawa wekslowego i handlowego w Czechach w XVIII stuleciu, wreszcie studia nad prawnym położeniem chłopu czeskiego w XVIII stuleciu ze zwróceniem szczególnej uwagi na jego

<sup>41</sup> Tenże, *Pokrokové tradice v dějinách československého státu a práva*, Sborník ideologické konference v Brně, Praha 1952.

<sup>42</sup> Por. tutaj także wyżej dane o studiach Kejřa w przypiskach 20 i 21.

<sup>43</sup> Valentin Urfus, *O právní úpravě manufakturní výroby u nás v 18. stol.*, Právně-historické studie, I, Praha 1955, s. 122—156.

<sup>44</sup> Tenże, *Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. stol.*, Právně-historické studie, II, 1956, s. 198—249.

stosunek do ziemi<sup>45</sup>. Jednocześnie Jerzy Kl a b o u c h opracowuje także niezwykle zajmującą problematykę ideologii prawnej tego okresu, a zwłaszcza dziesięcioleci wieku oświecenia, występującą w teoriach oficjalnie głoszonych na wydziałach prawa na ziemiach czeskich i w różnych wypowiedziach nieoficjalnych. Szczególną uwagę zwraca się tutaj na zagadnienie obowiązywania prawa rzymskiego (powszechnego, pandektowego) oraz na zagadnienie nauki prawa natury na schyłku feudalizmu w ziemiach czeskich. Wyniki tych prac ukażą się w najbliższych latach. Wiele z tych problemów łączy się ściśle również z zagadnieniami rozwoju prawa w końcowej fazie kapitalizmu w Czechosłowacji. Przejawem tego jest zwłaszcza fakt, iż austriacki kodeks cywilny obowiązujący w Czechosłowacji aż do roku 1950, był w swoim pierwotnym brzmieniu z roku 1811 wytworem tego właśnie zgoła dotąd naukowo niezbadanego okresu, kiedy feudalny ustrój społeczny definitywnie tracił grunt pod nogami, jako że feudalne stosunki produkcyjne nie odpowiadały już nowym siłom produkcyjnym i stawały się hamulcem dla realizacji nowych gospodarczych możliwości. Nowe, rewolucyjne prądy polityczne na Węgrzech u schyłku feudalizmu naświetlił bardzo dobrze na konkretnym przykładzie M. V i e t o r<sup>46</sup>.

Wszelako czechosłowacka produkcja prawno-historyczna ostatnich lat nie da się bynajmniej pomieścić w tych pięciu głównych — i całkiem regularnie już planowanych — odcinkach czechosłowackich dziejów prawa, któreśmy tutaj właśnie omówili. Z jednej strony u wielu pracowników naukowych utrzymuje się wciąż jeszcze pewna żywiołowość produkcji naukowej, która się przejawia w doborze tematów spoza tych pięciu odcinków, z drugiej — obok czechosłowackich dziejów prawa jest jeszcze olbrzymia dziedzina dziejów prawnych innych państw, krajów i narodów, która we współczesnej Czechosłowacji ma również z natury rzeczy swoich przedstawicieli i badaczy naukowych.

Wspomnimy najpierw o owej mniej lub bardziej żywiołowej, nie planowanej i skutkiem tego rozdrobnionej produkcji naukowej, dotyczącej również dziejów prawa czechosłowackiego. Niektóre prace, które przyjdzie tutaj zaliczyć, idą jeszcze na karb zainteresowań i dyskusji, szczególnie żywych przed rokiem 1948; ich piśmiennicze echa dotarły jeszcze mechanicznie poza ten rok. Taki charakter mają na przykład ostatnie publikowane prace M a r k o v a, V e s e l e g o i S a t u r n i k a, nawiązujące po części do dawniejszych studiów autora niniejszego artykułu. Zajmują się one — przeważnie

<sup>45</sup> W Słowacji dał przyczynek do tych zagadnień K. R e b r o, *Z minulosti horoveckého panstva*, Právnické štúdie III-2, Bratislava 1955.

<sup>46</sup> Martin Vietor, *Ekonomické podmienky revolučných názorov maďarskej strednej šľachty vo svetle „Účvy k povstaniu“ Fr. Farkaša z r. 1837*, Právnické štúdie, I-3, 1953, s. 63—107.

stosując metody oddalone całkowicie od historycznego i dialektycznego materializmu — zagadnieniami z XIII—XIV stulecia, a zatem z czasów przewzięcia rozdrobnienia feudalnego w dawnym państwie czeskim<sup>47</sup>. Wyjątkowo tylko te rozproszone zainteresowania sięgnęły do czasów jeszcze dawniejszych, a mianowicie do XI stulecia, w którym pod względem prawnohistorycznym występuje szczególnie ważne, a wciąż jeszcze należycie nie opracowane zjawisko dekretów Brzetysława z roku 1039, jednego z najstarszych zachowanych pomników ustawodawstwa u Słowian w ogóle<sup>48</sup>.

Marksistowska historia prawa będzie musiała jeszcze zająć się systematycznie impulsami dostarczonymi przez te prace, kiedy już uwolni sobie ręce przez wypełnienie innych zadań, tymczasem o wiele aktualniejszych i bardziej naglących politycznie. Nową i jedynie właściwą drogę do opracowania tej tematyki wskazuje nam nauka radziecka; niektórzy jej przedstawiciele osiągnęli na tym polu godne uwagi wyniki<sup>49</sup>. W porównaniu z tym niektóre prace współczesnych badaczy niemieckich, dotyczące czeskiej tematyki prawnohistorycznej, mogą być dla nas użyteczne jedynie od strony heurystycznej i faktograficznej<sup>50</sup>. Spośród czeskich historyków prawa tymczasem tylko Klabouch<sup>51</sup> i Kejř<sup>52</sup> dali przyczynki do marksistowskiego wyświetleńia niektórych zagadnień tego okresu, i to raczej jak gdyby na marginesie swoich innych prac.

U pozostałych autorów czeskich, skłaniających się z własnego popędu przeważnie ku zagadnieniom tego okresu, nie da się stwierdzić bądź żadnego

<sup>47</sup> J. Markov, *K dějinám českého zemského práva XIII. a XIV. století (Udání a vydání, jatie, svod a lice)*, Juridica Slovaca I, Bratislava 1948; Jiří Veselý, *Maiestas Carolina a Ordo iudicii terrae*, Sborník věd právních a státních XLVIII, Praha 1948; Theodor Saturník, *Maiestas Carolina a její vliv na české právo obyčejové*, Sborník věd právních a státních XLVIII, Praha 1948.

<sup>48</sup> Václav Vaněček, *Nový text (varianta) Dekretů Břetislavových z r. 1039*, Slavica Antiqua V, Poznań 1952; Miroslav Boháček, *Di un caso d'assimilazione delle norme penitenziarie nell'antico diritto boemo*, Scritti in onore di Contarde Ferrini, Milano 1949.

<sup>49</sup> G. Sančuk, *Český zemský zákoník Maiestas Carolina jako historický pramen pro studium začátků českého národního státu*, Sovětská věda — Historie II, Praha 1952. Oryginalne brzmienie tej pracy ukazało się w Wiestniku Moskowskiego Uniwersitetu. O prawniczym dziele Ondřeja z Dubé oraz o czeskim państwie i prawie na schyłku XIV wieku pisze A. G. Mylnikov, *Istoričeskij pamiatnik slovianskogo (czeskiego) práva*, Učenyje zapiski Leningradskogo Uniwersitetu, nr 151, Ser. jurid. i ekon., s. 275—292, Leningrad 1953.

<sup>50</sup> Gertrud Schubart-Fikentscher, *Römisches Recht im Brünner Schöffenchuch*, Zeitschr. f. Rechtsgeschichte, Germanist. Abteilung LXV, Weimar 1947. Wilhelm Weizsäcker, *Wien und Brunn in der Stadtrechtsgeschichte*, tamże, Germ. Abt. LXX, Weimar 1953.

<sup>51</sup> Jiří Klabouch, *Městské právo v knize Rožmberské*, Právněhistorické studie, I, 1955, s. 101—119.

<sup>52</sup> Jiří Kejř, *Počátky soudu dvorského*, Rozpravy ČSAV, seria SV (w druku).

postępu pod względem ideologicznym<sup>53</sup>, bądź tylko postęp bardzo nieznaczny<sup>54</sup>, co oczywiście jeszcze nie oznacza, ażeby ich prace nie były na swój sposób pożyteczne dla współczesnych i przyszłych badaczy<sup>55</sup>. Należy natomiast bardzo powątpiewać, czy jakkolwiek pożytek przynoszą prace tego rodzaju, co opublikowany świeżo artykuł Wegenera o „włócznie św. Wacława”<sup>56</sup>, która doprowadza nas znowu (por. przyp. 50) do niewielkiej grupy powstałych w Niemczech prac dotyczących czeskiej historii prawa. W oparciu o szereg nierealnych domysłów i kombinacji<sup>57</sup> autor stawia tam tezę, że tradycyjna czeska włóchnia świętowacławaska z proporcem (*lancea et vexillum*) pochodzą z okresu stosunkowo późnego (z roku 1080) i że nie są właściwie niczym innym niż niemieckim oszczepem królewskim (*Königsspeer*), dźwigającym znak orla Rzeszy. W rzeczywistości nawet i sam materiał zgromadzony u Wegenera świadczy raczej o tym, że przemysłowskie godło władcze (orzeł) jest pochodzenia o wiele starszego, a zwłaszcza że włóchnia świętowacławaska jako symbol władzy pochodzi w rzeczywistości już z X stulecia, i to prawdopodobnie wprost z czasów księcia Wacława, jak to przeważnie przyjmowała dotychczasowa nauka czeska i niemiecka.

Kiedy śledzimy bieg myśli i myślimy nad dalszymi wnioskami z podobnych prac, odnosimy wrażenie, że czytamy osławioną literaturę „naukową”

<sup>53</sup> Miroslav Boháček, *Il diritto romano propagatore della libertà nel trattato del vicario generale di Paga Mag. Cunso dell' anno 1388*, Atti del congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto (Verona 1948), Milano 1951.

<sup>54</sup> Dotyczy to zwłaszcza opartych na bogatym materiale prac Jaroslava Pošvářa, które dotyczą regale górniczego i mennicznego oraz prawa winniczego: J. Pošvář, *Několik poznámek k jihlavskému hornímu právu*, Numismatické listy V, Praha 1950; *Sociální pořadí kutnohorského horního práva*, Časopis Matice moravské LXX, Brno 1950; *Ochrana mince podle jihlavského práva*, Numismatické listy VI, Praha 1951; *Horní regál a jeho vývoj v českých zemích*, Numismatický časopis československý XX, Praha 1951, i in. — Z bardzo dobrym przygotowaniem ideologicznym, chociaż bez należytej erudycji prawniczej, pisał dobrze o najdawniejszych dziejach prawa górniczego w Słowacji P. Ratkoš, *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951.

<sup>55</sup> W tym związku przytoczymy również pracę nieprawnika, która zajmuje się — tymczasem w sposób niemarksistowski — doniosłym z prawno-historycznego punktu widzenia materiałem z XVI i XVII stulecia, a mianowicie przeglądem instytucji prywatno-prawnych i procesowych, tak jak one występują w morawskich księgach ziemskich: Fr. Matějka, *Moravské zemské desky 1567—1642*, III, Kraj Olomouc; úvodní pojednání s. XI—XCII, Praha 1953.

<sup>56</sup> W. Wegener, *Die Lanze des heiligen Wenzel*, Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch., t. 72, Germ. Abt., 1955, s. 56—82.

<sup>57</sup> Typowa jest na przykład taka argumentacja Wegenera: *Es ist nicht einzusehen, warum aus der Lanze von Flarchheim, die dem Böhmenherzog bei feierlichen Anlässen, also zunächst an kirchlichen Festtagen und dabei doch wohl auch vorzugsweise an dem uns schon seit dem späten 10. Jahrhundert mehrfach bezeugten festum pretiosi martyris Wentzslai vorangetragen wurde, nicht in einigen Jahrzehnten eine Lanze des heiligen Wenzels hat werden können.*

z protektoratu z lat 1939—1945. Bezpośrednio tendencjom rewizjonistycznym zdają się służyć publikacje historyczne o praskim Uniwersytecie Karola, ukazujące się w zachodnich Niemczech, w których to pracach argumentacja prawnohistoryczna odgrywa niemałą rolę<sup>58</sup>.

Oprócz przeszłości państwa i prawa we własnym kraju czechosłowaccy historycy prawa studiują również przeszłość państwa i prawa w innych krajach i u innych narodów. Wciąż nowych podniet dostarcza im w tej mierze praca pedagogiczna na wyższych uczelniach, jako że na czechosłowackich wydziałach prawa, jak to już mówiliśmy wyżej, wykłada się również obszerny przedmiot nazwany powszechnymi dziejami państwa i prawa<sup>59</sup>. Słuchaczowi daje się tutaj przegląd rozwoju państwa i prawa w epoce niewolniczego ustroju społecznego, w epoce feudalizmu (zwłaszcza u Słowian, a przede wszystkim w Rosji) i w epoce kapitalizmu. Podstawę dla tych wykładów stanowić mogą u poszczególnych wykładowców tylko poważne studia naukowe nad poszczególnymi problemami z tej dziedziny, szerszymi i węższymi, podejmowane — że tak powiemy — na marginesie wykładów. Szczególną uwagę poświęca się przy tym państwom bezpośrednio sąsiadującym z Czechosłowacją i całej wielkiej grupie państw i narodów słowiańskich. O ile chodzi o sławistykę prawną, nawiązuje się tutaj na wyższym szczeblu, udostępnionym przez marksistowski punkt widzenia, do fachowych tradycji praskiego wydziału prawa (Karel Kadlec). W orientalistyce prawnej (badania nad pismem klinowym) nawiązuje się tutaj do tradycji Bedřicha Hrozného, który — aczkolwiek zasadniczo był filologiem — zajmował się wiele źródłami o charakterze prawnym.

Wyniki piśmiennicze z ostatnich lat nie są tymczasem, poza orientalistyką, nazbyt znaczne. Największy wkład w studia nad dziejami prawa starożytności dał w ostatnich latach nie prawnik, ale czeski egiptolog starszego pokolenia<sup>60</sup>. Jego książka, bogato udokumentowana, stanie się z pewnością przedmiotem dyskusji, zwłaszcza o ile chodzi o poszczególne fazy rozwoju społeczeństwa niewolniczego w dolinie Nilu. Szereg wysoce fachowych prac o prawie starożytnej Mezopotamii opublikował Józef Klíma<sup>61</sup>, który na koniec zebrał w książce wyniki swoich oryginalnych badań nad kodeksem

<sup>58</sup> Por. Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch., t. 73, 1955, Kanon. Abt., s. 497—499.

<sup>59</sup> W sprawie rozgraniczenia i wzajemnego stosunku obu przedmiotów prawnohistorycznych, wykładanych na czechosłowackich wydziałach prawa oraz w sprawie metody ich opracowywania i wykładania por. obecnie artykuł V. Vaněčka, *K metodice přednášek z dějin státu a práva*. Právněhistorické studie, II, 1956, s. 293—299.

<sup>60</sup> František Lexa, *Učejný život ve starověkém Egyptě*, I—II, Praga 1954—1955.

<sup>61</sup> Josef Klíma, *Einige Bemerkungen zum Sklavenrecht nach den vorhammurapischen Gesetzfragmenten*, Archiv orientální 21, Praha 1953; *Zu den neuentdeckten Gesetzfragmenten von Ur-Nam-mu*, Archiv orientální 21, Praha 1953. Poza tym por. dane dostarczone

Hammurabiego <sup>62</sup>. Bardzo dobra marksistowska książka o powstaniu państwa w Grecji wyszła znowu spod pióra nieprawnika <sup>63</sup>. Na drugi plan schodzą wobec niej, zwłaszcza wobec niedostatku bezpośrednich badań nad starożytnymi dokumentami wschodnimi, inne studia o najstarszych twórcach państwowych, aczkolwiek pochodzące spod prawniczego pióra <sup>64</sup>.

Stosunkowo niewiele zainteresowania budziło — przejściowo, jak można się domyślać — prawo rzymskie i jego dzieje. W tej dziedzinie oprócz dwóch artykułów Milana Bartoška, opartych już na podstawach materializmu historycznego i dialektycznego a publikowanych za granicą <sup>65</sup>, oraz jednej pracy na poziomie początkujących badaczy <sup>66</sup> mamy jedynie kilka rozproszonych przyczynków Boháčka, utrzymujących się na linii starej burżuazyjnej erudycji naukowej <sup>67</sup>.

Bardzo rozproszony również obraz przedstawiają przyczynki do powszechnych dziejów państwa i prawa w epoce feudalizmu. Problematykę wczesno-feudalnych państw barbarzyńskich na zachodzie reprezentuje dająca wiele podnet praca historyka Jaroslava Kudrna (Brno) o tzw. kodeksach barbarzyńskich, w której autor opracowuje zagadnienie „wspólnoty“ u Germanów, uwzględnia przeżytki społeczności rodowej w prawach feudalnych i wyraża zgodę z teoriami A. Dopscha <sup>68</sup>.

Z dziedziny życia prawnego Bizancjum należy wspomnieć wydanie

przez tego autora w artykułach: *Bibliographisches zum Keilschriftenrecht*, The Journal of Juristic Papyrology, IV—X, 1952—1955, Warszawa.

<sup>62</sup> Tenže, *Zákony Chammurapiho*, Praha 1954, ss. 216.

<sup>63</sup> P. Oliva, *Raná řecká tyraniis*, Praha 1954, ss. 496.

<sup>64</sup> Vítězslav Provazník, *K počátkům státu a práva*, Praha 1954, ss. 105. Nieudaną próbę popularnego przedstawienia zagadnień prawnohistorycznych podjęto w książce: V. Provazník — O. Šebek, *Úvoj vlastnických poměru k půdě, I (Starověk a feudalismus)*, Praha 1955, ss. 134.

<sup>65</sup> Bartošek, *De l'ingénuité en droit romain*, Czasopismo Prawno-historyczne III, Poznań 1951; *Come si dovrebbe studiare attualmente il diritto romano*, Studi in onore di V. Arangio Ruiz, cz. I, Napoli 1952.

<sup>66</sup> T. Lehocká, *Historická interpretácia niektorých rímskych zákonov*, Právnické štúdie, I-1, Bratislava 1953.

<sup>67</sup> M. Boháček, *Ius dicere nejstaršího římského procesu*, Listy filologické, r. 75, Praha 1951; „*Sie se telo defendit*“, Studie in onore di V. Arangio Ruiz (por. przyp. 65). *Arbitration and State-Organized Tribunal in the Ancient Procedure of the Greeks and Romans*, IVRA 3, Napoli 1952.

<sup>68</sup> Jaroslav Kudrna, *Dvě studie k barbarským zákoníkům*, Časopis Matice moravské 1954. Tej samej problematyki dotyczy będące na ukończeniu większe studium prawnohistoryczne pióra Jaromíra Kincla, pracownika wydziału prawa Uniwersytetu Karola, poświęcone specjalnie zagadnieniu wytworzenia się ustroju feudalnego w państwie Burgundów. W pierwszej swej pracy J. Kincl dał nowe oświecenie kwestii Sarmatów nadunajskich: *Sarmatae Limigantes*, Universitas Carolina I, Iuridica 1956, s. 57—88.

(w przekładzie łacińskim) zajmującej ustawy z XI stulecia, która reformowała ówczesne studia prawne. Edycję przygotował znowu filolog<sup>69</sup>.

Z zagadnień prawnych sławistyki wymienić należy, obok wspomnianej już obszernej recenzji Vaněčka z książki Łowmiańskiego<sup>70</sup>, przede wszystkim dwa pełne inicjatywy studia prawno-historyczne Vladimíra Procházky, pracownika „Zakładu dziejów państwa i prawa w ČSR”. Pierwsze z nich stara się rozświetlić zawiły i dotąd nie opracowany problem wczesno-feudalnych dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej, a mianowicie systemu podatkowego Słowian nadłabskich i nadbałtyckich w X—XII stuleciu<sup>71</sup>. Drugie opracowuje zajmujący przeżytek ustroju rodowego, zachowany w społeczności feudalnej u wszystkich Słowian, a mianowicie zniszczenie za karę mienia delikwenta<sup>72</sup>. Studia Procházky opierają się na rozległych podstawach porównawczych i odznaczają się bardzo trafnym doбором rozległego materiału ze źródeł i literatury.

Do tej sławistycznej grupy prac prawno-historycznych należą również tematy opracowane w ramach brneńskiej filii Instytutu Słowiańskiego przez zatrudnionych tam prawników, a mianowicie przez Pošvářa, Bulína, Vybrala i Cvetlera. To co dotychczas stąd opublikowano<sup>73</sup>, świadczy o poważnym wysiłku zmierzającym do wyzwolenia się z pęt starej ideologii, wszelako także i o metodologicznych kłopotach, albowiem „sławistyczny” punkt widzenia i słowiański cel porównawczy występują tutaj niekiedy tylko formalnie, przez proste rozszerzenie tematu pierwotnie bohemistycznego na większy obszar albo na inny kraj słowiański i mniej lub bardziej mechaniczne powiązanie odpowiednich rozdziałów.

Doniosłe zagadnienie z ostatnich lat istnienia ustroju feudalnego w Polsce jest przedmiotem udanej — jak uważamy — pracy M. Doležala, wychodzącej konsekwentnie z pozycji marksistowskich i przynoszącej nieco rzeczy nowych nie tylko dla nauki czeskiej, ale i dla nauki polskiej<sup>74</sup>. Z inną

<sup>69</sup> A. Salač, *Novella constitutio saec. XI, quae est de schola iuris Constantinopoli constituenda etc.*, Praha 1954, 62, ss. 62.

<sup>70</sup> Por. wyżej przyp. 13.

<sup>71</sup> Vl. Procházka, *Daňová a jiná břemena u polabsko-pobaltských Slovanů*, *Právněhistorické studie*, I, 1955, s. 157—204. Na ten sam mniej więcej, szerzej ujęty temat wyszła nieco później praca historyczki Libuszy Hrabovej, *K otázce vzniku a vývoje státu u Polabských Slovanů*, *Československý časopis historický* III, 1955, s. 624—668.

<sup>72</sup> Vl. Procházka, *Trest zničení a rozchvácení delikventova majetku u Slovanů*, *Právněhistorické studie*, II, 1956, s. 257—287.

<sup>73</sup> H. Bulín, *K dnešnímu stavu bádání o předstátních „soudech“ u Slovanů v zemích českých a polských* (por. wyżej przyp. 18); J. Pošvář, *Renovatio monetae v Polsku*, *Nuismatické listy*, VIII, Praha 1953.

<sup>74</sup> M. Doležal, *Pokusy o zákonnou úpravu rolnických poměrů v polské revoluci 1830—51*, *Právněhistorické studie*, I, Praha, 1955, s. 209—246.

w zasadzie sławistyczną pracę tegoż autora, zajmującą się dziejami prawnymi feudalnej Rosji, zetknęliśmy się już wyżej w innym związku<sup>75</sup>.

Z dziedziny dziejów powszechnych państwa i prawa za czasów kapitalizmu odnotować możemy tymczasem tylko bardzo nieznaczną liczbę pozycji. Należy nad tym ubolewać tym bardziej, że zainteresowanie czytelników pracami dotyczącymi tej problematyki jest w Czechosłowacji bardzo wielkie i że można by na tym polu rozwinąć skuteczną akcję politycznego kształcenia również i dla szerszej publiczności, a to na ściśle naukowych podstawach. Z praskiej katedry dziejów państwa i prawa wyszła tutaj praca L i t s c h a, bardzo dobrze naświetlająca niektóre strony faszystowskiego reżimu Hitlera<sup>76</sup>. Zaznaczmy od razu, że nowe prace tegoż autora, przygotowane do publikacji, dotyczą: pierwsza — ustawy przeciw socjalistom w bismarkowskich Niemczech, druga — stosunków prawnych w rolnictwie pruskim u schyłku feudalizmu.

Na sławistycznych założeniach opierają się nie opublikowane dotąd prace C v e t l e r a o działalności prawników czeskich na Bałkanach, zwłaszcza w Bułgarii, w drugiej połowie XIX stulecia, w czasach gdy kapitalistyczna monarchia habsburska poczęła szczególnie żywo interesować się tymi obszarami.

Na zagadnienia aktualne nastawiona jest przynależna tutaj nowa praca T u r e č k a z dziedziny współczesnej kanonistyki<sup>77</sup>.

Z powszechnymi dziejami państwa i prawa wiążą się ściśle studia nad dziejami nauk politycznych. Z tej dziedziny publikowano tymczasem w Czechosłowacji bardzo niewiele. Należy tylko wspomnieć o kilku wartościowych artykułach, które były owocem konferencji naukowej, urządzanej w roku 1955 z okazji 200 rocznicy śmierci Montesquieu<sup>78</sup>.

\*

Odrębny problem stanowi opracowanie odpowiednich nowych podręczników dla obu głównych przedmiotów historycznych wykładanych na wydziałach prawa w Czechosłowacji: dla dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji oraz dla powszechnych dziejów państwa i prawa. Z tym zadaniem łączy się ściśle — przynajmniej jeśli chodzi o dzieje państwa i prawa w Czechosłowacji — zagadnienie ogólnej rewizji dotychczasowych wyników nauki

<sup>75</sup> Por. wyżej przyp. 39.

<sup>76</sup> K. L i t s c h. *K. fašistickým pokusům upevnit kapitalismus v německém zemědělství. Právněhistorické studie*, I, 1955, s. 251—275.

<sup>77</sup> J. T u r e č k a, *Kanonické předpisy — opora politiky Vatikánu*, Právní obzor XXXVII, Bratislava 1954.

<sup>78</sup> *Bulletin de droit Tchécoslovaque XIII*, Praha 1955, s. 1—116 (zwłaszcza artykuły R. N. Foustki, I. Bystřiny, J. Boguszaka, P. Peški i F. Boury). Por. także *Věstník ČSAV* 1955, s. 182—3.

na tym polu i całkowite objęcie dotychczasowego stanu wiedzy w dziele naukowym, zapewne wielotomowym, które by dawało wszechstronny wyczerpujący obraz rozwoju instytucji politycznych i prawnych w Czechosłowacji od czasów najdawniejszych aż po dzień dzisiejszy. Wśród zamierzeń na daleką przyszłość czechosłowacka historia prawa bierze pod uwagę także i to zadanie, jeżeli nawet na najbliższy okres uwzględnia tylko sprawę ostatecznej redakcji podręczników, opracowania chrestomatii (wyboru tekstów), zawierającej nowe naukowe edycje<sup>79</sup> niektórych najważniejszych staroczeskich pomników prawa, a także potrzebę historycznego słownika czechosłowackiej (albo przynajmniej czeskiej) terminologii prawnej.

Tezy dla mniejszego podręcznika dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji zostały właśnie opracowane i będą poddane dyskusji<sup>80</sup>. Chrestomatia powszechnych dziejów państwa i prawa dla potrzeb pierwszego i drugiego roku studiów na wydziałach prawa jest w druku (redaktorem jest Józef Turček). Chrestomatia dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji jest w stadium przygotowań. Pracuje się już także nad podręcznikiem powszechnych dziejów państwa i prawa, rozdzielonym na trzy tomy. Redaktorem pierwszej części (niewolniczy ustrój społeczny) jest Jaromír Kincí, redaktorem drugiej części (feudalizm) jest Józef Turček, trzecia część (kapitalizm) redaguje Miloslav Dolžal.

Historyczny słownik terminologii prawniczej — tymczasem przynajmniej czeskiej — przejdzie w ciągu najbliższych dwóch lat ze stadium prac nad ekscerptami do stadium redakcyjnego opracowywania bogatego materiału, gromadzonego już od czasów Karla Kadłeca<sup>81</sup>. Prowadzi się także inventaryzację rękopisów prawnych i gospodarczych (charakteru niearchiwalnego) z czasów przed rokiem 1848, a zatem z całej epoki feudalnej<sup>82</sup>.

<sup>79</sup> W ostatnich latach odnotować można tylko parę pozycji, jeśli chodzi o edycje źródeł prawno-historycznych. Będą to dalsze części *Zemských desk moravských* (por. bliżej w przyp. 55), dalej publikacja *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232—1452* (tworząca cz. IV/I dawniejszej edycji *Codex iuris municipalis*), Praha 1954. Na marginesie tej edycji jej autor Antonín Haas napisał doskonały artykuł pt. *Právní oblasti českých měst*. Časopis Společnosti přátel starožitností, LX, Praha 1952, s. 15—24. W związku z tym przytoczymy również nowo wydany zbiór artykułów, mających po większej części treść prawno-historyczną: Václav Vojtíšek, *Uýbor rozprav a studií*, Praha 1954.

<sup>80</sup> Por. wyżej, przyp. 10. Obecnie książka ta służy jako tymczasowy podręcznik dla II roku studium prawnego.

<sup>81</sup> Por. o tym artykuł Vladimíra Růžički w *Právněhistorických studiích*, II, 1956, s. 60—81. W związku z tym odnotujemy artykuł Bulína, *Josef Dobrovský a česká terminologie právní*; *Josef Dobrovský 1753—1953* (zbiorowa), Praha 1953, oraz pracę Lubego, *Slovenska právna terminologia — vývin, stav a výhľady*, Právnické štúdie, I/4, Bratislava 1953.

<sup>82</sup> Por. np. František Čáda, *Právnické a hospodářské rukopisy starobrněnské*, Časopis Společnosti přátel starožitností, 1952, s. 215—221.

Przy pracy nad podręcznikami i chrestomatiami powraca zawsze zagadnienie, według jakich zasad (kryteriów) dokonać należy wyboru materiałów z danego przedmiotu dla potrzeb wykładów i egzaminów na wyższych uczelniach. Jest mianowicie jasne, że podręcznik nie może bynajmniej ogarniać całej sumy wiedzy ze swojej dziedziny (tak jak i chrestomatia obejmować może tylko nieznaczną część zachowanych źródeł i pomników prawnych), lecz że można tutaj włączyć tylko podstawowe wiadomości, w wyborze godnym zaufania pod względem naukowym a odpowiednim pod względem pedagogicznym i w takim sformułowaniu, które pomimo uogólniającego charakteru zapewniłoby żywy pogląd na konkretną przeszłość i otwierało studentom drogę do ewentualnych dalszych studiów nad szczegółami, a w danym razie i do samodzielnych badań naukowych. Ze szczególną wyrazistością występuje ta sprawa przy przedmiocie zwanym powszechnymi dziejami państwa i prawa. Jest rzeczą nieodzowną wybrać tutaj z całej rozległej historii ludzkości zjawiska najbardziej typowe, i to o ile się tylko da we właściwym zestawieniu i z położeniem głównego nacisku na obiektywną prawidłowość rozwoju społecznego. A trzeba wziąć odpowiednio pod uwagę zarówno kraje, państwa i narody Europy, jak i główne obszary kulturalne Azji (tutaj nie tylko Mezopotamię, lecz także Chiny, Indie, Arabię itd.), Afryki (tutaj nie tylko Egipt) i Ameryki (tutaj w szczególności także Amerykę Łacińską i jej kulturę przedkolumbowską). Spełnienie tych postulatów natrafia w obecnych czasach na wielkie trudności, jednakże perspektywnie należy liczyć się z nimi, jako z celami, do których się dąży. Podręcznik dla nauki czechosłowackich dziejów prawa stanowić musi odpowiedni pod względem pedagogicznym wybór wiadomości o tworach państwowych, jakie zmieniały się na obszarze dzisiejszej Czechosłowacji oraz o instytucjach politycznych i prawnych, które tutaj istniały. Podręcznik ten musi przeto czerpać również ze zdobyczy wiedzy należących skądinąd do dziejów innych narodów: Polaków (Śląsk, część Łużyc), Niemców (Górna i Dolna Łużyca, Brandenburgia), Austriaków (wspólny centralny aparat państwowy itd., zwłaszcza od XVII stulecia aż do 1918 r.), Węgrów (Słowacja od XI stulecia oraz wspólne ramy habsburskiego związku państwowego od 1526 do 1918 r.) i Ukraińców (Ukraina Zakarpacka od 1918 do 1945 r.).

Jeden z najtrudniejszych wszakże problemów stanowi to, iż podręcznik dziejów państwa i prawa Czechosłowacji musi brać pod uwagę zarówno przeszłość ziem zasiedlonych przez Czechów, jak i przeszłość Słowacji.

Słowacja, jak wiadomo, ma historycznie dające się stwierdzić początki państwowego i prawnego bytu w znacznej mierze wspólne z Czechami i z Morawami, a to zwłaszcza w ramach państwa morawskich Mojmirowiczów z IX stulecia, zwanego potocznie „państwem wielkomorawskim“<sup>83</sup>. W XI

<sup>83</sup> Por. wyżej przyp. 14, 16 i 17.

stuleciu Słowacja dostaje się na blisko 800 lat pod rządy państwa, w którym władają głównie feudałowie madziarscy, a potem burżuazja — pod rządy państwa węgierskiego. Dopiero od roku 1918 zaczyna się znowu wspólny państwowy byt Czechów i Słowaków w jednym państwie, w Republice Czechosłowackiej. Przy wykładaniu przedmiotu zwanego „dziejami państwa i prawa Czechosłowacji“, jak też i przy pisaniu odpowiedniego podręcznika trzeba rozwiązać problem, co mianowicie z dziejów dawnych feudalnych, a potem kapitalistycznych, czy też na wpół feudalnych Węgier należy włączyć do wykładu, a w szczególności także, jak to należy uczynić. Nie ulega też żadnej wątpliwości, że nie wolno „rozwiązać“ problemu w ten sposób, ażeby postawić mechanicznie obok siebie dzieje czeskiego państwa i prawa oraz prawne dzieje austriackie po jednej stronie, po drugiej zaś dzieje prawne węgierskie od XI stulecia aż do roku 1918. Albowiem jak dzieje Czechów nie pokrywają się w XVII—XX stuleciu z dziejami Austrii, a dzieje Siedmiogrodu (obecnie części Rumunii) albo dzieje Chorwacji (dzisiaj części Jugosławii) nie pokrywają się całkowicie w żadnym okresie czasu z dziejami dawnych Węgier, do których przez długi czas należały, tak i dzieje Słowacji i Słowaków nie pokrywają się całkowicie z dziejami węgierskimi od XI aż do XX stulecia, i to również jeżeli chodzi o państwo i prawo. O ile chodzi o Słowację, trzeba z dziejów państwa i prawa dawnych Węgier wybrać dla jednolitego podręcznika dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji po pierwsze to, co bezpośrednio dotyczy Słowacji, po drugie zaś to, co było w dawnym państwie węgierskim szczególnie doniosłe dla historii Słowaków. Jednolity układ wykładów i podręcznika umożliwiony jest dzięki temu, że Słowacja w ramach państwa węgierskiego od XI do XV stulecia przeszła rozwój instytucji politycznych i prawnych niezmiernie podobny do tego, jaki obserwujemy w dawnym państwie czeskim; od roku 1526 zaś aż do 1918 rozwój gospodarczy, społeczny i polityczny obu państw, państwa czeskiego (czy też od XVIII stulecia tylko jego reliktyw) oraz państwa węgierskiego (które zanika w latach 1849—1860), przebiega w bardzo ścisłej współzależności, nie mówiąc już nawet o wspólnej dynastii panującej.

Trzeba, aby prawnicy i historycy słowaccy, współpracując zwłaszcza z nową nauką węgierską oraz z natury rzeczy również ze wszystkimi badaczami innych narodów, którzy interesują się tymi zagadnieniami — a więc z badaczami czeskimi, radzieckimi, polskimi, rumuńskimi, chorwackimi, niemieckimi itd. — starali się uzyskać naukowo dokładne wiadomości o rozwoju instytucji politycznych i prawnych, które miały znaczenie dla dziejów ich kraju i ich narodu we wszystkich epokach historycznych<sup>84</sup>. Jest zaś rzeczą

---

<sup>84</sup> Próbę dokonania przeglądu prac prawnohistorycznych od roku 1918, które zajmują się zagadnieniami, dotyczącymi Słowacji, podejmuje artykuł *Dejiny štátu i práva na Slovensku v rokoch 1918—1954* (bez podania autorów), *Právnické štúdie*, III, 1955, s. 632—641.

nieodzowną, ażeby odpowiedni specjaliści porozumieli się co do tego, które z uzyskanych tą drogą wiadomości włączą do uniwersyteckich wykładów i podręczników jednolitego przedmiotu, do „dziejów państwa i prawa Czechosłowacji“, i w jakim układzie.

\*

Zanim przejdziemy do właściwego zakończenia, zwrócimy jeszcze uwagę, że w tym przeglądzie nie mieliśmy możliwości zajmować się pracami historyków-nieprawników, którzy opracowywali zagadnienia związane z dziejami państwa i prawa, czy to z zakresu historii Czechosłowacji, czy to z zakresu historii innych krajów i narodów. Można bowiem powiedzieć, że nie ma prawie pracy historycznej, która nie miałaby znaczenia dla historyka prawa i w jakiś sposób nie dotyczyłaby — czy to z bliska, czy pośrednio — właściwej fachowej problematyki prawnohistorycznej. Byłoby jednak rzeczą niemożliwą, zarówno ze względów technicznych, jak i innych, rozszerzyć ten przegląd również i na wszystkie owe prace. Zaprowadziłoby to nas za daleko, zwłaszcza skoro nie jest zgoła tajemnicą, iż tylko wyjątkowo spotykamy publikacje historyków nieprawników, których autorzy potrafiliby dać sobie w całej pełni radę z materiałem prawnym, nieraz obficie tam reprezentowanym. Jest wielkim błędem, że młodsze pokolenie historyków czechosłowackich nie docenia po większej części wykształcenia prawnohistorycznego, które jedynie dałoby jej możliwość podchodzenia do zagadnień związanych z politycznymi i prawnymi instytucjami przeszłości w taki sposób, ażeby wyniki tej pracy mogły być przyjmowane przez prawników bez zarzutów i wątpliwości. Bliższa współpraca historyków i prawników na całym naszym froncie pracy historycznej jest jednym z głównych naszych postulatów na przyszłość.

Ale i tak bilans nowej pracy prawnohistorycznej we współczesnej Czechosłowacji nie jest bierny. Dany tutaj przegląd świadczy o tym, że trudności, występujące niewątpliwie jeszcze przed kilku laty, zostały już pomyślnie przezwyciężone i że wolno mieć nadzieję, iż wkrótce nie będzie można tutaj mówić o pozostawaniu w tyle czy opóźnianiu się w stosunku do innych dziedzin nauki, zwłaszcza w porównaniu z szybkim rozwojem gospodarki ludowo-demokratycznej Czechosłowacji. Do zahamowania całkowitego rozwoju i rozkwitu prac prawnohistorycznych w Czechosłowacji przyczynia się z jednej strony brak dojrzałych i doświadczonych kadr, które by mogły wypełnić wszystkie konieczne zadania, jak na przykład w szczególności opracowanie rozwoju podstawowych instytucji prawa prywatnego, karnego i procesowego; z drugiej strony — wciąż jeszcze występująca pewna chwiejność ideologiczna, którą przypisać należy nie zawsze zadowalającemu, często tylko powierzchownemu i nazbyt pośpiesznemu teoretycznemu szkoleniu marksistowskiemu; wreszcie również i niedostatek krytyki, stojącej pod względem fachowym całkowicie na wysokości zadania i nie budzącej

wątpliwości co do motywów, jakie nią kierują. O wiele wyraźniej niż dotąd wystąpić muszą na pierwszy plan pozytywne, współpracujące momenty krytyki, a mianowicie stojące przed nią zadanie dopomagania w dalszym rozwoju krytykowanego autora i bądź to bezpośrednio poszerzanie naszej wiedzy o danym przedmiocie, bądź przynajmniej umożliwianie lepszego doń podejścia.

Czechosłowaccy historycy prawa zdają już sobie obecnie dobrze sprawę z tych wszystkich usterek, błędów i niedociągnięć. Jest to najlepsza gwarancja przyszłego nieustannego podnoszenia się ogólnego poziomu ich pracy, tak, jak to jedynie odpowiadać może sukcesom, osiąganym dziś przez czechosłowacki lud pracujący na wszystkich innych polach w jego pokojowej pracy twórczej nad budowaniem socjalizmu.

Praha, w końcu stycznia 1956.